

Թագաւորի՝ նորա « Հայր ե եղբայր »¹։ Այդ, անուշտ յիշողութիւն է (remembrance) իսկական անցքի, որ յետոյ է տեղի ունեցել, այն է՝ Արշակունեաց մէկի, Վաղ-արշակի, բագրատունի Ասպետի տոհմի հետ՝ փրկչական Դ. դարու վերջում։ Արդարեւ, Պապի որդին Վաղ-արշակ ամուսնացաւ Ասպետի դստեր հետ, մինչդեռ նորա աւագ եղբայր Արշակը պսակուած էր սպարապետ Մանուէլ Մամիկոնեանի դստեր հետ։ Նոյն իսկ Բագրատունիք, Փաւստոսի աւելով (Ե., 44) « Թագակապք լեալ էին ի բնմ է ազգին թագաւորութեան Արշակունւոյ »։ Անանունի այս ճարտար ազգակցական զուգարկութեան մէջ, ուր յիշեալ զվազը 600 տարով կանխած է, կարելի չէ չը նկատել իբրեւ նուրբ ակնարկ Բագրատունեաց նախապատիւ իրաւունքին հայոց զահր ժառանգչելու՝ իրենց մերձակար ազգակից Արշակունիներից յետոյ, — մի նպատակ, որին, յիրաւի ձգտում էին նոցա Բ.Ը. դարու բնթացքում և հասան իրենց նպատակին միայն Արշակունեաց հարստութեան բառնալուց 450 տարի յետոյ՝ այն է 887 թուին։

Առաստարակ, չը նայելով Անանունի պատմութեան կարծեցեալ պարզութեանը, անարուեստականութեանը և՛ ըստ երեւութին, նոյն իսկ անկապութեանը, հեղինակը կարելոյն չափ աջող կերպով ներկայացրեց և շեշտեց Բագրատունեաց միաւումը (ten-dence), որի համար, իսկապէս, և մտածուած է մեր քննութեանը ենթարկած յիշատակարանը։

Պ.

Անանունի կապը Սեբիոսի հետ։

Ի՞նչն արդէն դիտեցինք, որ Անանունը իր մի քանի աղբիւրներից՝ ամենից աւելի մօտ ծանօթ է Սեբեոսի Պատմութեանը.

1. Սեբեոսի առաջին հրատարակիչը (էջ 22-24), որ բուլղարներ չէր կասկածում Անանունի պատմածի հշտութեան մասին, ամենալուրջ կերպով հիմնում էր Բագրատունեաց և Արշա-

նա իւրացրեց այդ հեղինակի ոճը, գրութիւնը և Եղանակները, փոխ առնելով նորանից ոչ սակաւ բնորոշ դարձումներ և համարեա բոլոր աշխարհագրական անունները։ Այդ՝ Անանունի, այսպէս առած, արտաքին կապն է Սեբեոսի հետ։

Սակայն Սեբեոսը ունէր Անանուն հեղինակի համար և մի ուրիշ՝ աւելի թանկագին յատկութիւն իր ներքին բովանդակութեան և իմաստի կողմանէ. լինելով Բագրատունեաց եպիսկոպոս՝ նա միեւնոյն ժամանակ, ինչպէս յայտնի է, էր և առաջին պատմագիր Բագրատունեաց տոհմին. նորա « Պատմութիւն ի Հերակլ » գրուածքի մէջ բաւական չափով մենք գտնում ենք հետաքրքիր նկարագիրներ և յիշողութիւններ Բագրատունեաց մասին և մանաւանդ նոցանից ամէն նապանձալի և երիցագոյն իշխան Սմբատ Բագրատունու († 618) մասին։ Սորանից իսկապէս և սկսվում է Բագրատունեաց բարձրանալը և զօրանալը, որոնք երկու դար յետոյ ձեռք բերին նաեւ թագաւորական գահը։

Բագրատունեաց փայլուն դարապիւի ժամանակակիցներին կարող էր բնական երեւիլ ենթադրելու, թէ նոյն իշխանութեան ներկայ մի՞նակը հաւանականօրէն ունեցել է և ոչ պակաս փառաւոր անցեալ։ Գուցէ բաւդրատունի իշխանաց իշխաններին անգամ՝ պէտք էր քաղաքական նպատակներով շեշտել այդ անցեալը և նոյն իսկ անցեալի վերայ հիմնել իրենց ներկայ յաւակնութիւնները։ Այն ինչ հայոց պատմագիրները մինչեւ Սեբեոս շատ սակաւ էին հաղորդում Բագրատունիների մասին այնպիսի բան, որ աւշադրութեան արժանի լինէր Անանունի տեսակետից։ Յանկալի տեղեկութիւնների բացակայութեան պատճառով կարիք զգացուեց յօրինել Հայաստանի հնագոյն պատմութիւնը և արդէն նորա մէջ պատշաճաւոր տեղ տալ Բագրատունեաց իշխանութեան։ Այդ աշխատութիւնը այնպիսի մի մկայագիր պէտք

կունեաց ազգականութեան իրողութեան վերայ առաջինների իրաւունքը Հայոց թափաւր գահին Թ. դարում։

է ձեւացներ, որ հաստատէր նոյն տոհմի հնութիւնը և ազնուութիւնը անգամ ի միաս միւս բոլոր նախարարութիւնների տոհմական աւանդութիւններին : Ինչոր վկայագիրը՝ անվաւեր գրուածքներում՝ բնորոշուած սովորական կան կազմաւորով, որ յայտնի էր ի միջի այլոց և Ս. Գրքից (Նմոտ. գիրք Երբ) , պէտք է ներկայացնէր արքունական պալատի ուսան դերայ գրուած « արձանագրութիւնը » , իսկ նորա ծագումը կապուած պէտք է լինէր՝ ըստ Անանուշի , ամենահեղինակաւոր անձանց հետ , — մի կողմից Տրդատի Հայաստանի առաջին քրիստոնեայ թագաւորի հետ , և միւս՝ Ազաթանգեղոսի , առաջին հայ պատմագրի հետ , որ ընդ ամեն յիշում էր Բագրատունեաց քաղաքի պատմութեամբ , առանց սակայն նոցա տոհմական անունը տալու : Ուստի պէտք էր նոյն Ազաթանգեղոսի անունից վերադառնալ Բագրատունի , — և այս անգամ վաւերական գրութեամբ — այն է՝ « արձանագրութեան » մէջ , Բագրատունեաց այդ պատուաւոր գիրքը թագաւորներից ամենափառաւորի՝ Տրդատի ժամանակ , և նորանից էլ առաջ , յիշելով այս անգամ և նոցա տոհմական կողմը : Աւելի արժանահատ կացուցանելու համար պէտք էր , որ « արձանագրութիւնը » գտած լինէր Մաւրաթի փոխարքայի Մարտիկի Մարտիկի , և այն՝ փառաւոր յիշում (Գ. 14) Մարտիկի քաղաքի հիմնադիր՝ Մանասրուկ Հայոց նախնին թագաւորի պալատի աւերակներում :¹

Եւ այսպէս , այդ անվաւեր գրուածքը երեսն է զալիս իրերէ ընական լրացումն Սեբեոսի Բագրատունեաց Պատմութեան , մի լրացումն , որ պարունակում էր նոյն պատմաբանին անյայտ բայց թանկակգին անգղեկութիւններ այս նշանաւոր տոհմի առանկալական նահապետների մասին : Այս իսկ

պատճառով պէտք է նոյն գրուածքը կցած լինէր Սեբեոսին , որպէս նորա սկիզբը , և միանար նորա հետ՝ կորցնելով հեղինակի անձնաւորութիւնը և այդու անվաւերական դառնալով : Առանձին՝ իբր ինքնուրոյն երկ , այդ յեղատակարանը՝ իմ կարծիքով , հազիւ թէ երբ և իցէ գոյութիւն ունեցած լինի :

Մեզ հետաքրքրող անանուն Հատուածը չէր կարող կցած լինել և միւս հայ պատմագիրն . Ազաթանգեղի սկզբումը , օրինակ , նա բացարձակ հակասութիւն կ'երեւէր « Հայոց զարմի պատմութեան » , որ ոչինչ այդպիսի չէ յիշում ոչ Բագրատունեաց և ոչ Պարթեւաց ու Հայոց թագաւորների ցուցակների մասին : Բայ ի դրանից , հակասութիւն կը լինէր և Ազաթանգեղոսին յաջորդող ու նորա աշխատութիւնից օգտուող պատմագիրներին , որոնց նոյնպէս ոչինչ յայտնի չէր Բագրատունեաց տոհմապետների մասին այն ձեւով , ինչպէս Անանուշն էր այդ հաջորդել : Եւս աւելի անսեղի կը լինէր մեր Հատուածը Սեբեոսի նախորդ հեղինակների պատմութեան սկզբում , այսինքն փառաւոր , փարպեղու և Եղիշէի , որոց գրուածքները նուիրուած են բացառապէս Մամիկոնեանց փառաբանութեան այդ հզօր նախաբանական ցեղի , որ անհրաբար մրցում էր Բագրատունեաց հետ Է.ՊԷ — Ը.ՊԷ դարերում Հայաստանի գերագոյն իշխանութիւնը ձեռք բերելու համար :²

Պ.

Անանուշ Հատուածի 1 յղմելու ժամանակը :

Անանուշի արդէն անուրանալի յարակցութիւնը Սեբեոսի հետ ցոյց է տալիս , որ նա կազմուած է ոչ միայն , քան Է. դարու

1. Ըստ երեսնութեան՝ Սանատրուկի պատմութեան Պարթից դուռը պահանջելը՝ ըստ Անանուշի (էջ 1) , կախում ունի փառաւորի (Գ. 25) հաղորդած պատմութիւնից՝ Հայոց թագաւորների զերեզմանների կործանման մասին պարսիկների ձեռքով (Գ. դարում Գ. 1) , ու

բոնց չէր կարողացան բանալ Սանատրուկի չեբրիմը « վառն անհեղեղ սկայազորք հաստաչեանս Գարտարազորք արարածոցն » :

2. Հմմտ. Ղեռնդ , հրատ. Ս. — ՊԲ. , 1887 , էջ 125—126 , Առողիկ , էջ 104 :

վերջում (Հերակլի պատմագիրը իր գրութիւնը հասցնում է մինչև Մաւրա խալիֆան, որ իշխեց 664—680 թ.): Բաց ի դրանից, նոյն իսկ մեզ հետաքրքրող գրութեամբ կան հիմունքներ՝ բաւական ճիշտ որոշելու այն ժամանակամիջոցը, որից առաջ նա չէր կարող գրուած լինել, այսինքն՝ զարձեալ ոչ վաղ, քան Է. զարը: Ելի ի կեանք յիշում է Անանուն հատուածում (ԼՂ 9), որպէս Պարթեւաց թագաւորութեան մի մասը: Այն ինչ ճիշտ յայտնի է, որ Պարթեւները երբեք չեն տիրել այդ երկրին. նորան գրաւեցին, այն էլ ոչ երկար ժամանակով, Սասանեանները՝ առաջին անգամ խոտորով Անուշիրուանի (531—578 թթ.), երկրորդ անգամ՝ խոտորով Ապուրէզի օրով: Իսկ եթէ համաձայնեմք իմ՝ վերը յայտնած ենթադրութիւնների հետ, թէ Անանունը, արգարեւ, պատուել է Յովհանն ֓իլիսոփայի կամ Օննեցու աշխատութիւնը, Օննեցու՝ որ կառավարեց Հայաստանեայց եկեղեցին 722 թուականից մինչև 738 թ., — ապա Հատուածի կազմելու ժամանակը պէտք է մերձեցնենք Ը. դարու կիսին:

Միւս կողմից, Անանունի երեւան գալը չէր կարող և Ժ.Պէ դարից ուշ լինել, որովհետեւ արդէն թուովս Արծրունին, որ ապրում էր Թ. դարու վերջին և Ժ.Պէ սկիզբին, բառացի քաղուածք է անում նորանից: Ենթադրելու է, որ Անանուն հատուածը ծանօթ էր և Յովհաննէս Կաթողիկոս

պատմաբանին (Թ. դարում)՝ հակառակ Ա. Բառագարտների պնդելուն (ZDML, XL, 466, ծանօթ. 1), և Ասողիկին (Ժ. — ԺԱ. դ.), որովհետեւ անկասկած է, որ սորա օգտուել են Սեբիոսից, որի սկզբումը, հաւանականորէն, գետն զուած էր և մեր Հատուածը: Բայց երկու պատմագիրներն եւս հարկ չեն համարել իշխել իրենց կարծիքով և խորենացու վկայութեամբ՝ այսպիսի մի ուղորմելի գրութեան մասին, մանաւանդ, որ նոյն բովանդակութիւնը նորա ունէին իրենց առջև՝ մշակուած խորենացու հրաշալի նկարագրութեամբ: ԶԷ՝ որ Ասողիկ բաց է թողել իր ժամանակագրութեան մէջ «Հայոց Պատմութեան» ամբողջ առաջին գիրքը, այսինքն ազգային պատմութեան առասպելական շրջանը, ըստ Մովսիսի. բայց ոչ ոք այս հիման վերայ չէ ենթադրել, թէ նա չունէր իր ձեռքում խորենացու Պատմութեան լիակատար օրինակը: Այսինքն ուրեմն Ը.Պէ դարու կիսու և Թ. — որդի վերջի մինչև սրունելու է մեր Հատուածի կազմելու ժամանակը:

Ե.

Ի՞նչ վիճակում է հասել մեզ Հատուածը:

Սոյն խնդրին վերաբերան՝ գիտական, ների արած բոլոր դիտողութիւնները, ինչպէս տեսանք, կարելի է ամփոփել հետեւեալ կէտերում. թէ մեր Հատուածը ենթարկուել է

1. Տե՛ս Սեբեոս, էջ 28 և 81. Հմմտ. նաեւ Fabari, Nöldeke, էջ 290 և հետեւ:

2. Հրատ. Ս. — ՊԹ. 1887, էջ 22—23: Համեմատենք երկու գրութեքի նման կէտերը:

Անան. (էջ 3)... Թուովս (էջ 22—23)... Յայնմ ժամանակի քաղաքացիացիք ի Բաբելոն որսող հսկայ բէլն... հաւար քաղաքեանք... Բայն արարեալ առաջ աշար կախարդութեանք հնարս և ճրատանս Բաբելոնականս ամենայն ազգաց և հը-

պարտութեան ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգնեաց զպատկերն իւր և ետ երկիր պաշտել իրեն աստուծոյ ծոյ և զոհս մատուցանել:

(Նոյն տեղում, էջ 4). Եւն ես դառ (ասէ 23)... ոչ միայն զի չես աստուած (քամահէ Հայկ զԲէլն), այլ շոն դառ և երամակ շանց, որ զկնի զո առդեալ պահին:

Եւն ես դառ (ասէ 23)... ոչ միայն զի չես աստուած (քամահէ Հայկ զԲէլն), այլ շոն դառ և երամակ շանց, որ զկնի զո առդեալ պահին:

ուստտիկ աղչատման. թէ նորա մէջ կան յայտաւանդեր՝ և երբեմն ընդարձակ. թէ, վերջապէս, նորա կազմելու մէջ նկատուում է մի քանի հեղինակների մասնակցութիւն, այն է՝ Մծուրնացի Մարաբայի, Սնանունի և մի երրորդ անձնատուութեան:

Առաջին կէտի մասին պէտք է դիտել, որ՝ գուցէ, բաց ի յառաջարկի երկու սկզբնական տողերից և Աշտարակաշինութեան նկարագրութեան երկու — երեք տողերից (էջ 2), որոնք կարող են ընդունուիլ և իրեն ունի նսեմութիւն կամ ազատութիւն, բոլոր մնացած մասը՝ իմ կարծիքով, չէ ներկայացնում այնպիսի աղմուկաշունչ, որ զգալի կերպով տրոհելը լինէր ընդհանուր հասկանալու. ինչ ինչ վրիպակներ և սխալներ կարող էին ի հարկէ, սպրդուիլ Հատուածի մէջ ընդօրինակողների անուշադրութիւնից, սխալներ, որից սակայն զերծ չէ ոչ մի քիչ թէ շատ հին յիշատակարան, մանաւանդ այն պիսին, որ ծանօթ է մեզ միայն երկու զբաղման օրինակից:

Հարկ թէ հիմնաւոր են և այն ենթադրութիւնները, որ յայտնած էին Հատուածի բերի կամ կիսատ լինելու մասին: Օրինակ, Ն. Յ. Մառ՝ կարծում է, թէ բաց են թողած Աբրահամի ստրկունի՝ Մարտեակի երկու որդոց անունները և սորա սերունդներն վերաբերեալ մանրամասնութիւնները Հայաստանում — անմիջապէս Անանունի պատմած «Ապտոմարութիւն Պարթեաց» անցքից առաջ (էջ 6—7): Բայց այս կարծեցեալ թերութիւնը բացատրուում է մեր Հատուածի նոյն տեղում առաջ բերած «Փառախտ» և «Փառապէս» կոչումներից, որովհետեւ սորա են իսկապէս Աբրահամի ստրկունու խնդրելի որդիքը, որոնք իրենց անունները տուին յայտնի տեղերին: Ըստ երեւութի՝ այսպէս էր հասկանում նոյն տեղը և Հատուածի ռուսերենի թարգմանիչ Փ. Պատկանեան (էջ 7—8): Առհասարակ, ես կարծում եմ, որ մեր յիշատակարանը իր ծագման սկզբում իսկ ունէր

այսպիսի կցկտոր, հատուածական բնաւորութիւն, մի տեսակ նախագծի կամ անկատար գրութեան կերպարանք՝ ընդ մին մի քանի նպատակաւոր անտեսութիւններով: Եւ ուրիշ կերպ չէր կարող լինել. Անանունին, որ առաջնորդում էր արդէն մեզ յայտնի նպատակով՝ փառաբանել Բագրատունիներին, պէտք էին կարճ, բայց աղոյ ակնարկներ «արձանագրութեան» յատուկ հատուածականութեամբ. իսկ գրութեան արտաքին մշակումը և կատարելութիւնը նորա նպատակից դուրս էին: Ի դուր չէր խորենացին ասել այդ գրութեան մասին. «Ի բայ բանից և անո՞ն իմ յաղագս Հայկայ և նմանեացն կա կազ է» (Ա., 22):

Ինչ վերաբերում է մի քանի անձանց մասնակցութեանը Անանունի գրութեան կազմելում՝ այդ կարծիքն եւս շատ քիչ հասկանալիութիւն ունի: Արդէն հեղինակի լեզուի ու գրութեան միակերպութիւնը, մի և նոյն աղբիւրների գործածութիւնը բոլոր յիշատակարանի մէջ, վերջապէս և գրութեան ամբողջութիւնը՝ նորա մէջ տրոհ կանխակալ նպատակի վերաբերմամբ, որ անցնում է ծայրէ ծայր՝ բոլոր Հատուածի միջով, հասկանում են այդ տեսակ նիւթադրութեան: Իսկ հեղինակաւոր անձանց՝ Ասորի Մարտապի փրիստփային, առաջին Հայոց պատմագիր Ագաթանգեղոսին և առաջին քրիստոնէայ հայ թագաւոր Տրդատին վկայ կոչելը՝ հռչակաւոր «արձանագրութեան» արքունական ապարանքի աւերակներում գտնուելու մանրամասնութիւնների հետ միասին, — անվաւր գրութեան մեծամասնութեանը յատուկ արուեստական եղանակ է՝ նպատակաւոր մտացածին յիշատակարանին, ինչպէս դիտել էինք, հաստատութիւն ընծայելու դիտմամբ:

Անանունի Հատուածի էութիւնը պարզելուց և նորա կազմելու ժամանակը որոշելուց ինքնըստինքեան լուծվում է և խորե-

4. Տես վերը յիշած նորա ուսումնասիրութիւնը Անանունի մասին, էջ 276:

3. Հմմտ., օրին, իմ հետազոտութիւնը նման

անվաւր գրութեան մասին՝ «Զեւոր-Գլակ» Արեւելագիտ., 1893, էջ 61 և հետո:

նացու գէպ ի նա յարաբերութեան խնդիրը : Մովսէսը , ինչպէս հիմնաւոր կերպով ապացուցանում է պրօֆէսօր Կարիէր , ապրել է Բ.ՊԵ վարուց ոչ վաղ և մինչև անգամ Թ.ՊԵ վարու սկզբում : Դորա՛նում մենք աւելի եւս կը համազօրինք մեր հետազոտութեան մէջ բերած մի քանի նոր հանգամանքների հիմամբ . ուստի հասկանալի է , որ խորենացիին ապրելու Սնանուն Հատուածի երեւան գալուց յետոյ , կարող էր նորանից օգտուել : Բայց մենք ունինք և աներկբայ ապացոյց՝ թէ հայ պատմաբանը արդարեւ ծանօթ էր Անանունի գրուածքին : — Վերը մենք տեսանք , ինչպէս Բագրատունեաց առհմայեւ Բագրատ . տին , որ ապրել է Նաբուգոդոնոսորին փոքր ինչ յետոյ , Անանունը առաջ է բերում Հայկի որդի՝ Արամանեակի սերունդից , իսկ խորենացիին իր պատմութեան Ա. գրքի 22-դ գլխում , խօսելով Բագրատունեանի ծագման մասին Շամբաթից , որ Նաբուգոդոնոսորի գերի վարած գլխաւոր Հրեաներից մէկն էր , և յետոյ վերաբնակուեց Հայաստան , — եռանդուն կերպով համոզում է իր մեկնաստին հաւատ շնծայել նոցա , որ Բագրատունի տոհմը առաջ են բերում Հայկից : « Քանզի ասելն ումանք անհաւաստի մարդոց ըստ յօտարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան , ի Հայկայ զմագադիր ազգո լինել Բագրատունեաց : Վասն որոյ ասեմ . մի այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր , զի և ոչ շաւիղ կամ ցուցումն զոյ նմանութեան յասացեալսդ՝ որ պարդարութիւն ակնարկէ . զի ի բայ բանից և անձ իմն յաղապս Հայկայ և զնմանեաց կակազէ : Բայց ծանիր զՄիմատող անուն , զոր յաճոխ Բագրատունիք մի վերայ պատանեաց կոչեն , ճշմարիտ Շամբաթ է՝ ըստ նախնի իւրեանց խօսիցն , որ է Երբայեցի » :

Այստեղից պարզ է , որ յիշեալ վարձուածքներում խորենացիին ակնարկում է իսկ և իսկ Անանուն Հատուածը , որովհետեւ Հայոց ամբողջ հին պատկանութեան մէջ չը կայ բաց ի Անանունից մի այլ գրուածք , որին այլքան ճշտ յարմարուէր հայ պատմաբանին տուած բնորոշ և աջող կոչումը « ի բայ բանից և անձ իմն... կակազէ » : Միայն Անանուն գրուածքն է մատնանիշ անում Բագրատուն-

նեաց հայկական ծագման վերայ , որի գէմ այնպէս խիստ զինովում է Մովսէս : Նոյն իսկ այդ իշխանութեան հրեական ծագման գաղափարը՝ ըստ ամենայն հաւանականութեան , ներշնչուած է երեւում Անանունից , որովհետեւ սա Բիբլիական « Փաբարայ » անունից , որ պատահում է Նաբուգոդոնոսորի գերի վարած հրեաների թվում , յարմարեցրեց նոյն աշխարհակալի ժամանակամիջոցին և ընդի հայկական Բագրատունեաց ցեղի տոհմայեւ Բագրատին՝ անունների նմանութեամբ : Այդ իսկ պարագաներից Մովսէս եզրակացութիւն արեց , յայտնի չէ թէ՛ ինչից գրգուսած , Բագրատունեաց հրեական ծագման մասին :

Սակայն չը նայելով իր արհամարհական կարծիքին Անանունի մասին , խորենացիին չը մերժեց բոլորովին , ինչպէս կը տեսնենք , նորա աշխատութիւնը . նա գրեց այդ գրուածքը « Հայոց Պատմութեան » հիմքը , որպէս Նախագիծ , և մշակեց ու ընդարձակեց նորան՝ ճոխացնելով նորանոր մանրամասնութիւններով և միանգամայն նոր կերպարանքով ներկայացրեց ոչ միայն իր մեկնաստին նախնիք՝ Բագրատուններին , այլ և իր հայրենիքի ամբողջ սկզբնական պատմութիւնը :

Ահա թէ ինչ մտքով հասկանալու է Գուտշմիդի վերին աստիճանի սրամիտ նկատողութիւնը , թէ Անանուն Հատուածը խորենացու առաջին ստուգաբանութիւնն էր :

Էւ հազիւ թէ վստահութիւն համարուի ընդունել նշանաւոր գերմանացի քննադատի խօսքերը՝ նոցա ուղիղ՝ բառացի իմաստով , այսինքն թէ՛ « Հատուածը » պատկանում է լինի նոյն Մովսէսի գրելին , որպէս նորա « Հայոց պատմութեան » նախապատրաստական ծրագիր : Յամենայն դէպս՝ երկու գրուածքների ժամանակակցութիւնը (Բ-Թ. Կար) և մանաւանդ երկու հեղինակներին ընդհանուր՝ այնքան բնորոշ համանման եղանակները , զիտաւորութիւնները և նպատակաւոր միատմենիւր շատ ծանրակշիռ փաստեր են , որ կարելի լինէր արհամարհել նոցա ու կամ գիւրին կերպով՝ նոցա բացատրել :